

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2024/2

Szakmai védnökök

Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

Szerkesztők

Bozsoki Petra
Kucserka Zsófia
Laczkó András
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora
Maczelka Csaba

Tördelőszerkesztő

Pap Balázs

Borítóterv

Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi
Tanszék vezetője (7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

SZIGETI MOLNÁR DÁVID	
A <i>Balassa-kódex</i> visszafejtési kísérlete	
Észrevételek a <i>Hozzászólásokhoz</i>	9
MÁRTON-SIMON ANNA	
Dekadens költészet <i>A Hét</i> hasábjain és a „dekadens” jelző visszautasítása	43
KOVÁCS VIKTOR	
Intrikusábrázolási jellegzetességek Szigligeti Ede és Balázs Sándor <i>A strike</i> című darabjában	75
BÉLA BÁLINT	
„Külömbb-külömbbféle dolgoknak szemét-rakása ez”?	
Hermányi Dienes József munkáinak műfaji és kompozíciós kérdései	93

KRITIKAI LAPOK

TÓTH ORSOLYA	
Tudományunk határai	
DÁVIDHÁZI Péter, „Mit hisz a tudós?": <i>Változatok hivatás és módszer témájára</i> , Bp., Ráció, 2023.	111
GOLYÁN ÁDÁM	
Reformáció újragondolva	
TÓTH Zsombor, <i>A hosszú reformáció jegyében: Vallási perzekúció és tanúságtétel a református irodalmi hagyományban a gyászevtizedtől 1800-ig</i> , Bp., Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2023 (Humanizmus és Reformáció, 41).	117

HASZNOS MULATSÁGOK

DEBRECZENI ATTILA	
Névjegy az irodalom asztalán	
Kazinczy Ferenc: <i>Az esthajnalhoz</i>	127
A tanulmányok összefoglalói / Abstracts	133
A lapszám szerzői	137

Béla Bálint

„Külömbb-külömbbféle dolgoknak szemét-rakása ez”? Hermányi Dienes József munkáinak műfaji és kompozíciós kérdései

„Külömbb-külömbbféle dolgoknak szemét-rakása ez” – írja Hermányi Dienes József (1699–1763) nagyenyedi református prédikátor felnőttkori jegyzetkönyvének elején található, *Édes Posteritásim...* kezdetű paratextusában.¹ Hermányi több helyen reflektál hasonlóképp saját szövegeire, elbeszélte történeteire, a szerzővel foglalkozó szakirodalom azonban nem emelte a kutatás középpontjába ezeknek a reflexióknak a közelebbi vizsgálatát, és Hermányi szerzői intencióiról, esetleges irodalmi programjáról is csak a különféle szövegkiadások kísérő tanulmányaiban olvashatunk szűkszavú kijelentéseket.² Legutóbb Balázs Mihály emelte ki tanulmányában, hogy az ilyen jellegű vizsgálódások – tehát a Hermányi-szövegek paratextusokra és reflexiókra érzékeny újraolvasása – új eredményeket hozhatnak. S. Sárdi Margit 2011-ben,³ Hermányi jegyzetkönyvének kiadásakor úgy ítélte meg, hogy a szerző szövegeinek jelentős része nem a műalkotás szándékával keletkezett, azok inkább vegyes feljegyzések, és csak néhány munkája, leginkább a hosszabb szövegei (*Emlékirat, Nagyenyedi Demokritus*) tekinthetők műalkotásnak. Ezzel a megállapítással többé-kevésbé egyet lehet érteni, de szöveg helyekre utaló érvelés, részletes elemzés nem támasztja alá. Dolgozatomban arra vállalkozom, hogy Hermányi paratextusainak és reflexióinak vizsgálatával a szerző intencióiról, szövegeinek műfajáról és kompozíciós kérdéseiről fogalmazzak meg megállapításokat.⁴

1 OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 4443., 1. Modern kiadásban: HERMÁNYI DIENES József *Jegyzetkönyve*, szerk., bev. S. SÁRDI Margit, Máriabesnyő, Attraktor Kiadó, 2011 (*Scriptores rerum Hungaricarum*, 6), 14.

2 HERMÁNYI DIENES József, *Nagyenyedi Demokritus*, kiad., utószó KLANICZAY Tibor, Bp., Magvető, 1960 (Magyar Könyvtár); HERMÁNYI DIENES József *Szépprózai munkái*, kiad., bev. S. SÁRDI Margit, Bp., Akadémiai–Balassi, 1992 (Régi Magyar Prózai Emlékek, 9).

3 S. SÁRDI Margit, *Előszó* = HERMÁNYI DIENES, *Jegyzetkönyve, i. m.*, 5–13, 9–10.

4 Ezt a munkát részben már megkezdtem a szakdolgozatomban és a Hermányi Dienes forráshasználatával foglalkozó írásomban: BÉLA Bálint, *Hermányi Dienes József irodalmi programja és felekezeti anekdotái (szakdolgozat)*, Szeged, 2022, 9–11; BÉLA Bálint, *Jegyzetek, jegyzőkönyvek és anekdoták: Hermányi Dienes József forráshasználatára = Balázs 75: Tanulmányok Balázs Mihály 75. születésnapjára*, szerk. BÉLA Bálint, LATZKOVITS Miklós, MAJOROS Viktória, Bp., reciti, 2024, 149–170, 150–152, <https://www.reciti.hu/2024/8447>.

A vizsgált korpusz

Hermányi Dienes szövegeit műfaji-szövegtipológiai szempontból négy csoportba sorolhatjuk: (1) prédikációk, (2) szépprózai szövegek, (3) vegyes témájú feljegyzések, (4) fordítások.⁵ Az irodalomtörténet-írás és dolgozatomból szempontjából a szépprózai szövegek és a vegyes témájú feljegyzések vizsgálata releváns, hiszen a prédikációk esetében nem kérdéses a műfaj meghatározása, a fordításokat pedig kevésbé tekinthetjük önálló alkotásnak, habár Hermányi esetében ismert, hogy fordítás (és másolás) közben gyakran átalakította az adott forrásszöveget.⁶ A szépprózai szövegek és a vegyes témájú feljegyzések témájukat tekintve sokban hasonlítanak egymásra, de érdemes ezt a két csoportot alaposabb vizsgálat tárgyává tenni, hiszen kompozíciójukat tekintve eltérnek.

A dolgozatomban elemzett korpuszt egyrészt az OSZK Kézirattárának Quart. Hung. 4443. jelzetű kézirata, Hermányi egyik felnőttkori jegyzetkönyve adja, melyből S. Sárdi Margit 2011-ben készítette el a fentebb említett, szemelvényes szövegkiadást.⁷ Ennek párjaként tekinthetünk a *Miscellanea* néven emlegetett diákkori jegyzetanyagra, mely hasonlóságokat mutat a felnőttkori jegyzetkönyv struktúrájával.⁸ Az 1992-ben elkészített kritikai kiadás az akkor szépprózainak vélt szövegeket tartalmazza Hermányitól (*Emlékirat; Nagyenyedi Demokritus; Püspökök élete; A nagyenyedi vener. tractus leg régibb Protocolumából 1752-ben; E biographia Nicolai Betlen; Continuatio gyanánt holmi elegy-belegy, de igaz, historiai Observatiok*); e művek elemzésekor erre a kiadásra támaszkodom.⁹ Néhány megállapításhoz Hermányi prédikációit is figyelembe vettem.

A diákkori és a felnőttkori jegyzetkönyv

A szakirodalom Hermányi Dienes vejének, Mohai Jánosnak Hermányi halálára írt epitáfiumából veszi át azt a megállapítást, hogy Hermányi élete végére 158 kötetnyi kéziratot alkotott. S. Sárdi Margit a fennmaradt korpusz alapján valószínűsíti, hogy az elveszett anyag jelentős része vegyes jellegű feljegyzésekből állhatott, és csak elenyésző részét képezték Hermányi műveinek a szépprózai szempontból is értékelhető, irodalmi alkotások, mint például az *Emlékirat* vagy a *Nagyenyedi Demokritus*.¹⁰

5 Hermányi Dienes szövegeit a megkomponáltság szempontja alapján korábban három csoportba soroltam: BÉLA, *Jegyzetek, jegyzőkönyvek...*, i. m., 150–151.

6 TÓTH Zsombor, *Hugenották és hosszú reformáció Erdélyben: Pierre Du Bosc prédikációjának magyar fordítása és másolata 1754-ből*, ItK, 125(2021), 156–188, 156–157; PÓCSI Katalin, *Hermányi Dienes József kiadatlan Talmud-kompendiumáról*, ItK, 99(1995), 524–532.

7 HERMÁNYI DIENES, *Jegyzetkönyve*, i. m.

8 Nagyenyedi Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár, 112. sz. kézirat. A továbbiakban: *Miscellanea*.

9 HERMÁNYI DIENES, *Szépprózai munkái*, i. m.

10 S. SÁRDI Margit, *Hermányi Dienes József 1699–1763* = HERMÁNYI DIENES, *Szépprózai munkái*, i. m., 7–28, 24.

A fennmaradt korpuszban Hermányi diák- és felnőttkori jegyzetkönyveiből is megtalálható egy-egy példány, vagyis a két, általam vizsgálandó kézirat. A két jegyzetkönyv kompozícióját tekintve hasonló egymáshoz, előszószzerű paratextusokat tartalmaznak, ezért a szépprózai művek szempontjából is érdemes ezeket a vegyes feljegyzéseket tartalmazó kéziratokat röviden ismertetni, hiszen a Hermányival foglalkozó szakirodalom egyik központi problémája a megkomponáltság, illetve a töredezettség kérdése.

Hermányi diákkori jegyzeteit felnőttként köttette egybe, ekkor készíthetett címlapot, illetve előszót a nagyenyedi tanulmányok idején, 1720–1727 között keletkezett feljegyzésekhez.¹¹ Hermányi a címlapon a *Miscellanea* címet adta gyűjteményének, melybe nagyrészt különféle teológiai, illetve prédikációelméleti munkákat másolt, de a diákként hallgatott prédikációkból is tartalmaz néhányat a gyűjtemény. Témáját tekintve kivételt jelent Kaposi Sámuel *Geographiájának* másolata, valamint Johann Christoph Becmann *Historia orbis terrarum, geographica et civilis...* című munkájának excerptája.¹² A kivonatkészítés Hermányi másik jegyzetkönyvét is jellemzi.

Eddig kevésbé reflektált a szakirodalom a *Miscellanea* előszavára, egyedül Gyenis Vilmos idézi az 1960-as Klaniczay-féle Hermányi-kiadásról írt recenziójában az első mondatát,¹³ de elemzés tárgyává ő sem teszi a szöveget. Mivel ez az előszó jelenleg csak kéziratban érhető el, érdemes teljes egészében közölni:

„Valaki vagy, Atyámfia! a' ki ez gyülevész, egy-szeri másszori Irásra akadsz, ne itélj-meg, hogy hibákkal rakva látod. Enyedi novitius Deák-koromban kezdettem én ezt irogatni, s novitiustol vallyon mit várhatsz egyebet tsekély munkánál? A' hibákat én nem tagadom; de te sem tagadhatod hogy volt szorgalmatosságom: beteges és erőtlen voltam, de rest és tunya ifjunak soha nem tartattam; Söt másokat is serénységre indítottam. Az Enyedi Collegiumban a' Raptitatio (a mint hívjuk) én kezdettem, jo ideig egyedül követtem, de azután, mind e mái napig is sokan követtek engem: elsőbben nevettek ros barátim, végre tsudáltak; betsültek; kivált látván, hogy a Melchiorison által hasznos Profestióit a Tiszt. Teologia Professornak le-irtam, a' mint pennámmal utánna lehettem; melly Irást most is tartok.”¹⁴

Habár csak vegyes feljegyzésekről van szó, Hermányi számít valamiféle olvasóközönségre, hiszen a jövőbeli olvasót szólítja meg előszava elején. Kéri a jövőbeli olvasó elnézését, amiért diákkori írásában hibákat lehet fellelni, majd saját erényeit kezdi el felsorolni, leginkább szorgalmát, illetve azt, hogy a tanárai előadásait lejegyezte, amennyire pontosan csak tudta (raptitatio).

¹¹ *Uo.*

¹² Johann Christoph BECMANN, *Historia orbis terrarum, geographica et civilis, de variis negotiis nostri potiss. & superioris seculi, aliisve rebus selectioribus*, Francofurti ad Oderam, 1680.

¹³ GYENIS Vilmos, *Hermányi Dienes József: Nagyenyedi Demokritus*, ItK, 65(1961), 226–230.

¹⁴ *Miscellanea*.

A kompozíciós igény nem Hermányi diákkorában, hanem enyedi lelkipásztori tevékenysége közben keletkezhetett, hiszen ekkor készített címlapot, tartalomjegyzéket és előszót diákkori jegyzeteihez. A gyűjtemény a vegyes tematika ellenére rendezettséget mutat, jól elkülöníthető egységekre tagolható, melyeket nem szakítanak meg a témához nem illő vendégszövegek, máshonnan származó vegyes jegyzetek.

Hasonlóképpen szerkesztette Hermányi a vizsgált felnőttkori jegyzetkönyvét is,¹⁵ itt azonban nem készített címlapot, hanem az *Édes Posteritásim...* kezdetű, más kolligátumokból már ismert, levélszerű előszó vezet be a kötetet. Erről a szövegről a jegyzetkönyv 2003-as előkerüléséig úgy gondolta a Hermányival foglalkozó szakirodalom, hogy a *Püspökök élete* előszaváról beszélhetünk. Problémát okozott azonban az a paradox jelenség, hogy az előszó reflektál a *Püspökök élete* körül keletkezett vitákra, ami azonban lehetetlen, ha ez a szöveg szerzői intenció szerint a *Püspökök élete* eredeti előszavaként funkcionál.¹⁶ S. Sárdi Margit a jegyzetkönyv felbukkanásával magyarázni tudta ezt a textológiai problémát, illetve a *Püspökök élete* datálási kérdései is megoldódtak. A jegyzetkönyv alapján az *Édes Posteritásim...* nem a *Püspökök életét*, hanem az egész jegyzetkönyvet vezet be, Hermányi vitája Bod Péterrel a valóságábrázolásról¹⁷ minden bizonnyal szóban zajlott, Hermányi pedig az *Édes Posteritásim...*-ban reflektál Bod nézeteire. A datálási problémákat tekintve: mivel az *Édes Posteritásim...* 1752 decemberére datált, és említi a *Püspökök életét*, ezért a *Püspökök élete* keletkezését 1752 decembere elé kell tennünk a korábban feltételezett 1752–1759-es időintervallum helyett.¹⁸

S. Sárdi a felnőttkori jegyzetkönyv tanulságai alapján úgy véli, hogy a *Püspökök élete* és az *Édes Posteritásim...* nem képeznek egyetlen kompozíciót: utóbbi csak az éves jegyzetkönyvet bevezető levél. Szerinte Hermányi írásművészetére nemigen jellemző a komponáltság igénye, akár a különféle szövegegységek közötti kapcsolatról beszélünk, akár arról, hogy műveinek jelentős része a töredezettség miatt inkább tekinthető feljegyzésnek, mintsem megkomponált alkotásnak, leszámítva nagyobb alkotásait.¹⁹ Az *Édes Posteritásim...* valóban a jegyzetkönyv egészéről szól, nem kizárólag a *Püspökök életéről*, azonban a jegyzetkönyvnek mégiscsak keretet ad, itt is számít Hermányi a jövőbeli olvasóra s annak figyelmes olvasására, még akkor is, ha „talám csak külömbb-külobbféle dolgoknak szemét-rakása ez”.²⁰ S. Sárdi az előszó levélnek titulálásával próbálja eltávolítani az *Édes Posteritásim...*-at az előszó műfajától, de ugyanúgy előszóként, bevezetőként funkcionál, mint a *Miscellanea*-kötet élen álló levél.

A felnőttkori jegyzetkönyv segítségünkre lehet annak elkülönítésében, hogy mely alkotásokat tekinthetjük irodalmi szempontból is műalkotásnak, és melyeket

15 OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 4443.

16 GYENIS Vilmos, *Hermányi Dienes József (1699–1763)*, kiad. S. SÁRDI Margit, Bp., Akadémiai, 1991 (Irodalomtörténeti füzetek, 124), 98–102, 108–122.

17 Bővebben erről, de a helyes keletkezési dátumot még nem ismerve: GYENIS Vilmos, *Bod Péter és Hermányi Dienes József: Ismeretlen vitájuk a valóságábrázolásról*, ItK, 74(1970), 703–712.

18 S. SÁRDI, *Előszó*, i. m., 10–12.

19 *Uo.*, 9–10.

20 HERMÁNYI DIENES, *Jegyzetkönyve*, i. m., 14.

inkább vegyes feljegyzésnek. A jegyzetkönyv alapján kiderül, hogy a nagyenyedi egyházmegye jegyzőkönyvéből kiírt, korábban irodalmi alkotásnak ítélt érdekességek inkább a vegyes feljegyzések csoportjába sorolhatók, hiszen azokat Hermányi nem szervezi egyetlen kompozícióba, a jegyzetkönyvben megszakítja a feljegyzéseket más szövegekkel. Ez az eljárás az egész jegyzetkönyvre igaz: több szövegegységet megszakítanak rövidebb levelek, feljegyzések.

A jegyzetkönyvben a *Püspökök élete* olyan változatban fordul elő, amelyet nem szakítanak meg másféle feljegyzések (179–212. lapok között), ami megkülönbözteti például a nagyenyedi protocollumból készített feljegyzésektől, melyek esetében erős töredezettséget figyelhetünk meg. Hermányi maga is külön kiemeli az *Édes Posteritásim...*-ban, hogy „Utól a’ mi Püspökjeinket úgy irtam le, hogy azokból őket jobban meg-esmérhetitek”,²¹ mintha különálló alkotásként tekintene saját írására. Lehetséges, hogy Hermányi kezdetben nem összefüggő műalkotásnak, hanem egyháztörténeti tárgyú feljegyzéseknek szánta püspökportréit, azonban az utókor összefüggő műként kezelte azt, és elképzelhető, hogy Hermányi maga is készített tisztázatot a jegyzetkönyvben található töredezett szövegből, ilyen kéziratot azonban nem ismerünk.

Hermányi két jegyzetkönyve arra mutat rá, hogy a szerző számít az olvasóközönségre, előszószerű paratextusokkal látja el még vegyes feljegyzéseit is, bár a szövegek jellege miatt inkább a kéziratosságra gondolhatott, nem pedig kéziratának kinyomtatására. Ennek láthatóan tudatában is van, amikor szemétrakásnak nevezi felnőttkori jegyzeteit, maga is érzékeli annak vegyes, töredezett jellegét. A két jegyzetkönyv arra is rávilágít, hogy a töredezettség ellenére is érdemes Hermányi szövegei esetében a kompozíció igényének nyomait keresni, hiszen a paratextusok, de a szövegek is rendre (ön)reflexiókat tartalmazhatnak, melyből az írói intenciókra következtethetünk.

Műfajjelölő kifejezések Hermányi Dienes műveiben?

Tanulmányom második felében arra vállalkozom, hogy Hermányi Dienes „nagyobb munkáiban” – az *Emlékiratban*, a *Nagyenyedi Demokritusban* és a *Püspökök életében* – a megkomponáltság igényére keressek nyomokat a különféle szerzői reflexiók és a szövegkompozíciós eljárások alapján, illetve hogy Hermányi szövegeinek műfajáról tegyek megállapításokat. Ehhez olyan szövegegységeket és kifejezéseket gyűjtöttem ki, melyek az éppen elbeszélte történetet próbálják valamiképpen megnevezni, majd elemezve azok kontextusát arra próbáltam következtetni, hogy Hermányi milyen értelemben használhatja az adott kifejezést.

Előljáróban azt érdemes kikötni a reflexiók vizsgálatának tanulságai alapján, hogy Hermányit nem jellemzi a műfaji tudatosság, reflexióiban nem használja következetesen a műfajokra utaló kifejezéseket. Egy dolgot tehát többféleképp is megnevez, és egy kifejezést különböző műfajú szövegekre is alkalmaz. Reflexiói

21 Uo.

leginkább az éppen leírt valóságelemeket próbálják megnevezni, kategorizálni, és ezeket a kifejezéseket – néhány kivétellel – Hermányi nem irodalmi terminus technicusként használja.

A Püspökök élete kompozíciója és műfaji kérdései

A Püspökök élete kompozíciójáról fentebb már írtam, itt azt érdemes kiemelni, hogy az *Édes Posteritásim...* az egész jegyzetkönyvet és a *Püspökök életét* is bevezeti. Hermányi a jegyzetkönyvét „Írás”-nak nevezi, kompozícióját tekintve „szemét-rakás”-nak titulálja,²² amiből arra következtethetünk, hogy tudatában van írása töredezettségének.

A Püspökök élete Tofeus Mihálytól Borosnyai Jánosig beszél el érdekességeket az erdélyi református püspökök életéből, műfajukat tekintve azonban ezek nem életrajzok, hanem inkább püspökportrék.²³ Nem a teljesség elbeszélésére törekszik, hanem az érdekesebb, a püspökök emberi oldalát bemutató epizódok, jellemzők bemutatására, ahogyan azt az *Édes Posteritásim...*-ban is kiemeli. A kompozíció igényére vall, hogy Hermányi mindig megnevezi, alcímszerűen ki is emeli az autográfban, hogy éppen melyik püspökről mond el történeteket, továbbá az is, hogy a jegyzetkönyv más szövegeitől eltérően ezt a szöveget nem szakítja meg egyéb feljegyzés. Adott szövegegységen belül azt figyelhetjük meg, hogy Hermányi leginkább a megtörtént „dolgok” – ahogyan az éppen elbeszélte történetet a legtöbbször nevezi – leírására törekszik, ám azokat nem mindig rendszerezi logikusan, többször csak felsorolja az éppen eszébe jutó történéseket.

Az elbeszélte történeteket leggyakrabban tehát a „dolgok” kifejezéssel nevezi meg, amit a „tréfás”, „léhás”, „nagy”, „irreguláris sok”, „régibb”, „szomorú” jelzőkkel bővíti.²⁴ Jól érzékelhető, hogy ilyenkor nem műfajjelölő terminusokról beszélhetünk, hanem a szerző az éppen elbeszélte valóságelemet próbálja kategorizálni tartalma alapján. Hasonlóképpen jár el, amikor az elbeszélte történetet „historia”-ként nevezi meg.²⁵ Itt is arra utal, hogy valamiféle megtörtént dolgot jegyez le, tehát inkább valóságelemre reflektál, mintsem irodalmi műfajra. Több alkalommal említi, hogy tréfát ír le, vagy valaki tréfából cselekedett valamit.²⁶ A tréfa a legtöbb esetben valamilyen humoros megnyilatkozásra, cselekedetre vonatkozik, például Deáki József így nyilatkozik: „Itt mondja vala ezt a tréfát is, minthogy éppen akkor jö vala a Háromszéki visitatoról: Valék Angyaloson: nem Angyalos, hanem Ördögös.”²⁷ Ugyancsak „tréfából vagy serio” mondta Deáki püspök, hogy fütyülni nem tud, „kurva haját” nem viselt soha.²⁸ Ezekben az esetekben sem autoreflexió történik, vagyis Hermányi nem a saját szövegének műfajáról beszél, hanem csak a megtörtént esemény humoros voltára utal; a történetegységeket megnevezni próbáló kifejezéseit tehát nem irodalmi műfajjelölőként használja.

22 *Uo.*

23 GYENIS, *Hermányi... (1699–1763)*, i. m., 99–102.

24 HERMÁNYI DIENES, *Jegyzetkönyve*, i. m., 16, 19, 22, 25, 31, 37.

25 *Uo.*, 23, 29, 31, 32, 37.

26 *Uo.*, 27, 28–29.

27 *Uo.*, 28.

28 *Uo.*, 29.

Az *Emlékirat* kompozíciója és műfaji kérdései

Hermányi Dienes *Emlékirat*ának kompozíciós kérdéseivel többen is foglalkoztak, leginkább abból a nézőpontból, hogy a monumentális barokk emlékirat-irodalom nagy narratíváihoz képest Hermányi munkája mozaikszerűbb, töredezettebb, szövegszervező eljárásait tekintve pedig nem törekszik nagy elbeszélés létrehozására, illetve nem jut végig élettörténetén. Javarészt édesapjáról és édesanyjáról ír, saját életét csak a diákévekig tárgyalja. Ennek okát a Hermányival foglalkozó szakírók leginkább a korszak eseménytelenségében látják, amely nem tette lehetővé az összefüggő narratíva kidolgozását, s úgy vélik, Hermányi a megírás közben szembe-sülhetett ezzel a ténnyel, ezért sem fejezte be művét.²⁹ Tanulmányomnak nem célja annak felderítése, hogy Hermányi miért írt nagy elbeszélés helyett anekdotázó, elkalandozó, töredezett emlékiratot – annak ellenére, hogy ismerte mind Kemény János, mind Bethlen Miklós önéletírását –, de a töredezettség irodalmon kívüli tényezőkkal történő magyarázata leegyszerűsítőnek tűnik, s a jövőbeli kutatásnak érdemes a belső okok felől megközelíteni ezt a problémát.

Hermányi művét *Emlékirat* címen említi a szakirodalom, azonban fontos hangsúlyozni, hogy ő maga sosem illette alkotását ezzel a címmel: autográfjában a „HERMÁNYI DIENES JOSEF. NAGY ENYEDI ELSŐ PAP Edes SZÜLÉIRŐL 'S MAGÁROL. 1758.” paratextust használja.³⁰ Ha nem az emlékirat műfajából eredő preconcepciók felől közelítünk írásához, hanem Hermányi címadására tekintünk, akkor azt látjuk, hogy Hermányi végső soron azt a feladatot végezte el, amelyet a címben megjelölt: írt a szüleiéről – közel a szöveg kétharmadában –, és mellette valamennyit magáról.

Az *Emlékirat* első bekezdésében Hermányi nagyobb tervekkel futott neki vállalkozásának ahhoz képest, amit végül megvalósított:

„Minthogy már életemnek hatvanodik Esztendejébe bé-léptem, 's Enyedi Deákságomnak első esztendőitől fogva is egészséges ember nem voltam; már pedig az idő mellé járult a' köszvény, lábamnak ki-orbántzosodása 's egyebek; nem halasztom tovább le-irni Életemet, 's abban mind a' jót, mind a' gonoszt, mellyek eddig én reám jöttek Is-tentől.”³¹

A hatvanadik életévébe lépő, betegségekkel küzdő szerző elérkezettnek látta az időt arra, hogy leírja saját életét, méghozzá annak kedvező és kedvezőtlenebb jelenségeit egyaránt. Élete leírásáról beszél, ami azt tükrözi, hogy Hermányi intencióját tekintve az emlékirat-irodalom hagyományához szeretett volna kapcsolódni, s amennyire lehetséges, minél több mindenről megemlékezni.

29 HERMÁNYI DIENES, *Nagyenyedi Demokritus, i. m.*, 416–417; GYENIS Vilmos, *Emlékirat és anekdota*, ItK, 74(1970), 305–321, 316–321; S. SÁRDI, *Hermányi Dienes..., i. m.*, 16–17.

30 HERMÁNYI DIENES, *Szépprózai munkái, i. m.*, 112.

31 *Uo.*

Nem tudjuk pontosan, hogy Hermányi Kemény János és Bethlen Miklós önéletírásán kívül milyen más, hasonló műfajú szövegekkel találkozhatott, mindenesetre voltak előtte elődszövegek, amelyek megkomponáltak beszélnek el egy adott személy élettörténetét. Az említett két önéletírás is tartalmaz kitérőket, anekdotikus betéteket, ami a műfaj sajátja, de nem olyan mértékben töredeztettek, mint Hermányi *Emlékirata*.³² Talán az első bekezdésben megfogalmazott totalitás iránti igény és Hermányi mesélő kedve lehetett az egyik oka annak, hogy az *Emlékirat* töredezett, kitérőkkel teli. Amikor édesanyjára és annak családjára tér ki, akkor így ír: „De minthogy már az édes Anyámat egynehányszor említém, vétkezném ha Anyai ágon való Eleimről, Nagy Atyámrol ’s Nagy Anyámrol és az édes Anyámrol is bővebben nem emlékezném.”³³ Ez az emlékező kedv, a megörökítési szándék munkál az *Emlékirat* egészében, illetve a *Nagyenyedi Demokritusban* is. Gyenis Vilmos is felfigyelt arra, hogy Hermányi felhasználja az emlékiratokra jellemző narratív vázat, de sokszor elkalandozik, olykor viszont fegyelmezi tollát,³⁴ például, hogy „térjünk vissza az édes Szüleimnek Patakfalvi lakásokra”.³⁵ Amikor Hermányi megemlíti egy történetet, és azzal összefüggésben nem a családjához tartozó személyeket, akkor mindig elbeszél ezekről a személyekről pár érdekességet, anekdotát, rövid, rájuk jellemző történetet. Ez az emlékező és megörökítési vágy, hogy minden, látóterébe kerülő szereplőről megemlítsen néhány érdekességet, nehezen teszi lehetővé, hogy családja és saját életéről összeszedetten tudjon megemlékezni. Az asszociatív szövegszervezési eljárások végső soron a töredezettség érzetét keltik, de Hermányi koncepciója az *Emlékirat* első bekezdése alapján a mindenről való megemlékezés volt, melynek ez a forma is lehet tud tenni.

Hermányi *Emlékiratát* váratlanul félbehagyja, és úgy nyilatkozik, hogy „De ezután való dolgaimat más Könyvbe irom: a’ következő paginak maradjanak holmi Toldalékoknak”.³⁶ Ezt követően „TOLDALÉK. Holmi olly dolgokról, mellyek tova feljebb el-maradtanak”³⁷ paratextussal kezdve Hermányi az *Emlékiratból* kihagyott, saját gyerekkori emlékeiből ír le néhányat, továbbá az anyai családfáról készít rövid vázlatot. A toldalékok végén Hermányi a következőképpen nyilatkozik:

32 Vincze Hanna Orsolya és Balázs Mihály is foglalkozott a kérdéssel, hogy Hermányi hogyan hasznosította Kemény János és Bethlen Miklós önéletírását: VINCZE Hanna Orsolya, *Hermányi Dienes József Bethlen- és Kemény-olvasata*, Látó, 12(2001), 3. sz., 78–83; BALÁZS Mihály, *A kultúra és az irodalom intézményei a felekezeti korszak utolsó évtizedeiben = Magyar irodalomtörténet*, szerk. HORVÁTH Iván, BALÁZS Mihály, BARTÓK Zsófia Ágnes, MARGÓCSY István, Bp., Gépeskönyv, 2022, <https://f-book.com/mi/index.php?book=14AKULTURA>. Őket érdemes két észrevétellel kiegészíteni. Hermányi nem kizárólag anekdotákat gyűjtött ki a két önéletírásból, hanem olyan történeteket, amelyek a nagy történelmi események mögött megbúvó részletekre, titkokra világítottak rá (melyek között értelemszerűen sok anekdota is szerepelt). Másfelől Hermányi portréfestése, jellemzései, leírásai a teljes életművét tekintve jelentősen hasonlítanak a két önéletírásban megfigyelhető technikákhoz.

33 HERMÁNYI DIENES, *Szépprózai munkái*, i. m., 129.

34 GYENIS, *Emlékirat és anekdota*, i. m., 317.

35 HERMÁNYI DIENES, *Szépprózai munkái*, i. m., 134.

36 Uo., 171.

37 Uo.

„Ki-fogyván a’ papirosbol, mellyet e’ Könyvbe köttettem, sok következő dolgaim innen ki-rekedtenek; de talám enged az Isten időt, hogy azokrol is jegyzéseket tégyek magam, nem levén nékem Fiam, a’ ki az Eletemet le-irhassa. ha pedig semmit nem találnék írni, az en Életemnek Historiája, légyenek azok az en M[anu] Scriptumim, mellyeknek száma már is fel-ment CXXVIII darabokra, ’s állanak bé-kötve a’ Thékámban.”³⁸

Gyenis Vilmos szerint Hermányi az *Emlékirat* folytatásaként – ahhoz hasonló szelvényben – a *Nagyenyedi Demokritus*t készítette el.³⁹ Balázs Mihály ezzel szemben úgy véli, hogy a papírhiánnyal mentegetőző Hermányi – amennyiben komolyan vehetjük ezt a mentegetőzést – olyan narratívát képzelhetett el folytatásaként, ahogyan ő is megemlékezett saját apja életéről az *Emlékirat*ban.⁴⁰ Nem tudjuk pontosan, hogy Hermányi elkallódott kéziratai között volt-e az *Emlékirat* közvetlen folytatásaként értelmezhető munka. Ám abból kiindulva, hogy a *Nagyenyedi Demokritus* az *Emlékirat* több történetét újból felidézi, nemigen tekinthető az *Emlékirat* folytatásának, legalábbis nem olyan formában, ahogyan azt Hermányi reflexióiból, szándékaiból kiolvashatjuk, hiszen a *Nagyenyedi Demokritus* semmilyen narratív keretet nem alkalmaz.

Az *Emlékirat*ban is találhatunk néhány műfajjelölő kifejezést, amelyeket Hermányi az egész műre vagy nagyobb egységeire vonatkoztat. Az első bekezdésben élete leírásáról beszél, egy helyütt pedig egy régi szőnyegről emlékezik meg, amelyen éppen írja „ezt a Historiát”,⁴¹ mely kifejezést ’történet’ értelemben használja a szerző. Az *Emlékirat* végén „toldalékok”-nak nevezi azokat a szövegegységeket – leginkább gyerek- és diákkori emlékeit –, amelyeket be lehetne illeszteni az *Emlékirat* narratívájába, de kimaradtak a szövegből. Gyenis is megjegyzi, hogy a „toldalék” mint műfaj a későbbiekben is jelöl rövid, érdekes történeteket, hasonlóan azokhoz a történetekhez, amelyeket Hermányi a toldalékok alatt sorakoztat fel.⁴²

Amikor Hermányi elbeszél egy-egy történetet az *Emlékirat*ban, hasonlóképpen a *Püspökök életében* tapasztalt eljárásokhoz, többször megpróbálkozik azzal, hogy a szövegegységeket valamiféleképpen megnevezze, kategorizálja. Itt is sokszor beszél el „(holmi) dolgokat”, „tréfákat”, „holmi aprólékosokat”,⁴³ melyek a humorosabb vagy komolyabb történeteket jelentik, de itt sem az adott szövegegység műfajának meghatározására törekszik a szerző, csupán a hangulatát, valóságértékét kívánja hangsúlyozni. Többször utal „joco-serium”-ra,⁴⁴ amellyel Hermányi olyan történeteket jelöl meg, amelyek humorosak, de valamiféle tanulságot le lehet vonni belől-

38 Uo., 181

39 GYENIS, *Hermányi... (1699–1763)*, i. m., 7.

40 BALÁZS, *A kultúra és az irodalom...*, i. m.

41 HERMÁNYI DIENES, *Szépprózai munkái*, i. m., 134.

42 GYENIS, *Hermányi... (1699–1763)*, i. m., 7.

43 HERMÁNYI DIENES, *Szépprózai munkái*, i. m., 112–113, 116, 118, 120–121, 130–131, 135–136, 138.

lük. Például megemlékezik édesapja unitáriusokkal való tréfázkodásáról is, amikor Hermányi édesapja kérdezte útitársától, hogy tudja-e most az unitáriusok Istene, hogy hol fognak éjszaka hálgni, és ha nem, estére meg tudja-e mondani.⁴⁵ Az idézett történet tréfásan beszéli el az unitárius és a református tanok közötti ellentétet, azaz humoros, de mégis lehet tanulni belőle valamit.

Az *Emlékirat* kompozícióját és műfaját tekintve megállapíthatjuk, hogy Hermányi a reflexiói alapján tisztában van azzal, hogy emlékiratot készít, olvasmányai alapján tudjuk, hogy találkozott hasonló műfajú szövegekkel, szövegszerkezési eljárásait azonban az asszociációs viszonyok jellemzik, s az (ön)életrajzi vázat könnyedebben kezeli elődeinél. Igényt formál arra, hogy minél több eseményről megemlékezzen, ennek azonban az a következménye, hogy írása töredezetté, mozaikszerűvé válik. A folyamatosan vegyes jegyzeteket készítő Hermányinak valószínűleg nem jelentett problémát ez a töredezettség, hiszen már a legelején kitérőkkel gazdagította szövegét, s nem tudni, hogy szándékosan-e, de *Emlékirata* legvégén a lehetséges folytatást is „jegyzés”-ként emlegette, amely a lazább szövegszerkezési eljárásokra is utalhat.

A *Nagyenyedi Demokritus* kompozíciója és műfaji kérdései

Hermányi Dienes legismertebb munkája a *Nagyenyedi Demokritus*, amelyet a legtöbb helyen anekdotagyűjteményként szoktak emlegetni. Érdemes azonban tekintetbe venni, hogy Hermányi gyűjteményének nem minden történetét nevezhetjük anekdotának, amennyiben az anekdotát rövid, humoros, csattanóra hangolt történetként értelmezzük,⁴⁶ hiszen nem minden története felel meg teljes mértékben még ennek a néhány kritériumnak sem. Hermányi – néhány kivétellel – egy adott személyhez kötött intimitást, titkot, pletykát, humoros eseményt, emlékezetre méltó jelenséget örökít meg gyűjteményében, de felidéz verseket, leveleket is, mely szövegeket nehéz lenne egyetlen műfaj keretei közé szorítani. Végző soron vegyes műfajú gyűjteményről kell beszélnünk a *Nagyenyedi Demokritus* esetében.

Hermányi több története mai értelemben vett anekdota, de megtalálhatók közöttük a prokopioszi *historia secreta* jegyeit mutató elbeszélések és az apophthegma műfajára hasonlító, különböző személyek elmés, humoros mondásait megörökítő szövegek is. Történeteinek jelentős része azonban nem feltétlen humoros, inkább kevésbé ismert, a szerző által megtörténtnek láttatott eseményt rögzít, a nagy elbeszélésekhez képest rövidebb formában, tehát rövid történetként is értelmezhetők. Annyi bizonyos, hogy Hermányi az *anekdota* kifejezést sosem használta saját történeteire, és a *Demokritus*ban, illetve a többi szövegében található reflexiók alapján az ő esetében műfaji tudatosságról nemigen beszélhetünk.

Balázs Mihály hívta fel legutóbb a figyelmet arra, hogy Hermányi műveinek szövegközpontú, reflexiókra érzékeny vizsgálata a Hermányi-kutatás egyik adós-

44 *Uo.*, 151–152, 159.

45 *Uo.*, 152–153.

46 *Anekdota = Magyar irodalmi lexikon*, kiad. BENEDEK Marcell, I, Bp., Akadémiai, 1963, 34.

sága. Tanulmányában kitér a *Nagyenyedi Demokritus* reflexióira is, melyek alapján a szórakoztató szövegek közé helyezi Hermányi gyűjteményét.⁴⁷ Dolgozatomban azokat a szöveghelyeket elemzem – részben Balázs Mihály megállapításaira alapozva –, amelyek alapján úgy ítélnék, Hermányi *Demokritusa* nem a vegyes jegyzetelgetések sorába tartozik, hanem a szerző megkomponálta azt.⁴⁸

A *Nagyenyedi Demokritus* abban különbözik Hermányi többi szövegétől, hogy önálló címe van. A „Nagy Enyedi siró Heráklitus, és – Hól mosolygó ’s hól kacagó Demokritus” címadás irodalmi hagyományhoz való kapcsolódást jelöl, hiszen a rövid, olykor humoros történeteket tartalmazó gyűjteményeket többször illették a *Demokritus* címmel.⁴⁹ Nem tudjuk pontosan, Hermányinak voltak-e ilyen jellegű olvasmányai, de az, hogy a címadásában ehhez a hagyományhoz kapcsolódik, feltételezi, hogy legalább a hagyomány meglétével tisztában volt.

A komponáltság felé mutat a címadáson kívül, hogy Hermányi előszót ír műve elé, melyet két verses mottóval is bevezet.⁵⁰ A mottó használata Hermányi egyetlen más ismert szövegére sem jellemző, ebből is arra következtethetünk, hogy valamiféle műalkotást szeretett volna létrehozni. Az előszót az ismert Hermányi-korpuszon belül csak a *Demokritus* esetében nevezi a szerző „praefatio”-nak, máshol, például a jegyzetkönyvek elé írt paratextusokban nem használja ezt a kifejezést.

Az előszóban Hermányi több helyen reflektál a *Demokritus* szövegére. Az *Édes Posteritásim...*-hoz hasonlóan a *Demokritust* is „sok dib dáb dolgoknak төvel hegyyel, éllel fokkal, ággal boggal összehányt szemét dombjá”-nak nevezi,⁵¹ ezzel is utalva a gyűjtemény vegyes jellegére. Számít valamiféle olvasóközönségre is, hiszen az „Olvasó”-t szólítja meg, az életművön belül talán a legartikuláltabban.

Irodalmi programját tekintve kapcsolódik a horatiusi *utile et dulce* elvéhez: hasznosnak gondolja ezt az írást, mert annak ellenére, hogy sok bűnt ír le benne, mégis lehet belőle tanulni valamit („holmi haszon csak származhatik ebből; mint a’ vad almát addig sanyargatja a’ dér, hogy hideg vízbe hányják, ’s a’ fagya kimenvén eddegelik a parasztok”), másfelől az Osterwaldra való hivatkozással a szórakoztató olvasmányok közé helyezi művét (ez értelmezhető a *dulce*, a gyönyörködtetés egyfajta változatának), aki művében egy egész fejezetet szentel a léha, világi olvasmányok károsságának.⁵²

A főszövegen belül is találhatunk olyan jeleket, reflexiókat, amelyek a szöveg megkomponáltságára utalnak. Hermányi sorszámokkal látta el történeteit, ez pedig leginkább azt mutatja, hogy valamiféle szerkezetet képzelt el munkájának. Más jegyzeteinél nem találkozunk a sorszámozás technikájával. A szövegben több alka-

47 BALÁZS, *A kultúra és az irodalom...*, i. m.

48 Erre vonatkozóan néhány megállapítást már tartalmaz a korábban idézett szakdolgozatom: BÉLA, *Hermányi Dienes...*, i. m., 9–11.

49 GYENIS, *Hermányi...* (1699–1763), i. m., 12–13. A kutatásnak további feladata annak feltárása, hogy Hermányi kezében járt-e olyan szöveg, amelynek címében mind Hérakleitosz, mind Démokritosz neve megjelenik.

50 HERMÁNYI DIENES, *Szépprózai munkái*, i. m., 182.

51 *Uo.* Kiemelés tőlem – B. B.

52 BALÁZS, *A kultúra és az irodalom...*, i. m.

lommal is említi Démokritosz és Hérakleitosz nevét, így a főszövegben is kapcsolódik a címben megjelölt szereplőkhöz.⁵³

A Hermányival foglalkozó szakirodalom is figyelte arra, hogy két alkalommal mintha a szerző szerette volna abbahagyni az írást. A 123. történet végén, amelyben Hermányi a szöveg keletkezésének apropójáról ír, úgy zárja a történetét, hogy „e' félékkel nem engedem fólyni tovább az Időt”.⁵⁴ Az „e' félék” kifejezéssel a rövid történeteit jelöli meg, az idő folyására való hivatkozás pedig az idő hasznos eltöltésére való utalásként jelenik meg. *Emlékiratában*, amikor édesapjáról ír, megemlékezik arról, hogy „idő töltö elmés könyveket is olvas vala mulatságból”,⁵⁵ tehát az időtöltés Hermányi szerint szórakozással is eltelhet, de fő a mértékletesség, s ezért érezhette a 123. történet után, hogy elég ezekből a humoros, de tanulságos történetekből, és inkább valami hasznosabbal kellene foglalkoznia. Gyűjteményét azonban mégsem hagyja itt abba, hanem egy paratextussal jelzi, mintha egy új fejezet vagy kötet kezdődne, hogy „Ismét kezd nevetkezni DÉMOCRITUS, – és sirni HERÁCLITUS!”.⁵⁶

A 310. történet után Hermányi egy verses paratextust helyezett el, melyet S. Sárdi is töréspontként regisztrált, mintha itt is szerette volna befejezni az írást. Balázs Mihály azonban a vers előszóval való összefüggéseire hívta fel a figyelmet.⁵⁷

Légyen vége itt az időtöltésnek,
Jóbb dolgokra kel el kelni az Időnek;
De lám búrjánt is kel teremni mezőnek,
Disznó szar Varjúnak, széna kel Ökőrnek.⁵⁸

Látható, hogy itt is, mint a 123. történet végén, a hasznos időtöltésre (tehát a szórakozás abbahagyására) hivatkozva hagyná abba az írást, azonban ebben a versben, az előszóhoz hasonlóan, mégiscsak legitimálja a szövegét. A „kel” igével kihangsúlyozza, hogy a hasznos, tudós dolgok mellett a „burjánra”, a szórakozásra is szükség van, ez pedig összecseng az előszóban kirajzolódó irodalmi programmal. Balázs Mihály is érzékeli a párhuzamot az előszó és a vers között: az előszóból az értéktelen vadalma párhuzamba állítható az ugyancsak értéktelen burjánnal és a szénával a versből, s nem tudni, hogy a varjú és az ökör megjelenése a versben, illetve a parasztok emlegetése az előszóban az olvasóközönségre való gúnyos utalásként értelmezhető-e.⁵⁹ Annyi azonban bizonyos, hogy a vers és az előszó párhuzamai szintén valamiféle szövegösszetartó erőként jelennek meg.

A szerzői reflexiókból, paratextusokból olyan irodalmi program rajzolódik ki, amely valóban a szórakoztató, időtöltő, elmés olvasmányokhoz közelíti Hermányi *Demokritusát* azzal a kitételrel, hogy a szerző tanítani is szeretne velük. Az előszó

53 HERMÁNYI DIENES, *Szépprózai munkái*, i. m., 200, 201, 297.

54 *Uo.*, 297.

55 *Uo.*, 153.

56 *Uo.*, 297.

57 S. SÁRDI, *Hermányi Dienes...*, i. m., 19; BALÁZS, *A kultúra és az irodalom...*, i. m.

58 HERMÁNYI DIENES, *Szépprózai munkái*, i. m., 457.

59 BALÁZS, *A kultúra és az irodalom...*, i. m.

egyik mottójában és a végén ugyanis egy Horatius-idézet beemelésével is hangsúlyozza, hogy „Más hibájából okul a bölcs”, illetve „Olykor bölcs a bolondozás”.⁶⁰

A *Nagyenyedi Demokritusról* az az elsődleges benyomása az olvasónak, hogy nem nagyon tartja össze kompozíciós logika, a történetek esetlegesen következnek egymás után, és amint már említettem, műfaját tekintve sem homogén darabokat tartalmaz a gyűjtemény. Mégis érdemes azt Hermányi többi szövegéhez képest pozicionálnunk, hiszen akkor azt láthatjuk, hogy a vegyes feljegyzésekhez képest itt alapvetően egynemű szövegek, rövid történetek egymásutánját olvassuk, és azokat nem szakítják meg vegyes feljegyzések, könyvfejezetek, prédikációk, tehát nem valamiféle jegyzetkönyvről, hanem a szerző által is külön kezelt alkotásról van szó. A történetek egymásutánját tekintve valóban nem rajzolódik ki narratíva, azonban érzékelhető az, hogy Hermányi nagyon sok esetben asszociációk mentén jut el egyik szövegről a másikra: ez megnyilvánul úgy is, hogy egy személyről több történetet mond el egymás után, de sokszor az egyik történetben megjelenő motívum, tárgy, cselekménysor juttat a szerző eszébe egy másik, hasonló történetet.⁶¹

Elöljáróban már szoltam Hermányi gyűjteményének műfaji problémáiról, azonban azt is érdemes megvizsgálni, hogy a szerző reflexióiban megjelennek-e olyan kifejezések, amelyeket esetlegesen műfajjelölőként értelmezhetünk. Az esetek jelentős részében hasonló eljárásokat figyelhetünk meg, mint a *Püspökök élete* vagy az *Emlékirat* esetében, azzal a kivétellel, hogy a *Nagyenyedi Demokritus* egészét – az előszót kivéve – nem nevezi meg egyetlen helyen sem. Kisebbszövegegyeségeket itt is megpróbál kategorizálni, gyakran beszél el „tréfát”, „nevetségre valót”, „dolgot”, „facétiát”.⁶² Ezekben az esetekben nem az éppen leírt szövegre hivatkozik, hanem az elbeszél valóságalemeire, tehát nem irodalmi műfajként használja ezeket a kifejezéseket. Újdonság többi munkájához képest, hogy „hírt”, „újságot”⁶³ is elbeszél, ez rokon a „historia” kifejezés használatával is: mindkét esetben megtörtént dolgok megnevezésére használja e terminusokat.

A szöveg két pontján érzékelhető, hogy egy-egy hallott történetet próbál megnevezni, kategorizálni, tehát egyértelműen műfaji terminust keres. A 102. és 103. történet elején két, Toroczkai Péternétől hallott történetre mondja, hogy az asszony „Historiát vagy Példabeszédet” mondott neki.⁶⁴ Dolgozatomban csak a 102. történet tanulságait emelem ki műfaji szempontból: Hermányi Toroczkai Péternével beszélgetett, majd azt mondta neki tréfából, hogy valami vén úrhoz még férjhez mehetne. A beszélgetés e pontján Toroczkai Péterné elmesélte azt az anekdotát, amelyben egy vénasszonyt kértek meg, inkább a pénzéért, mint magáért, s amelyben az cseles módon elutasította a kérőket.

Hajdu Péter veti fel, hogy az anekdota alapvetően orális műfaj, és a csattanója egy dialógusban a végszóra adott válaszként jelenik meg, tehát funkcióját tekintve

60 HERMÁNYI DIENES, *Szépprózai munkái, i. m.*, 182.

61 Erre a megállapításra jut S. SÁRDI Margit is: S. SÁRDI, *Hermányi Dienes...*, i. m., 21.

62 Vö. HERMÁNYI DIENES, *Szépprózai munkái, i. m.*, 183, 186, 193, 235.

63 Vö. *uo.*, 279, 294.

64 *Uo.*, 277–278.

akkor jelenik meg egy beszélgetésben, amikor a beszélgetés maga elakadna, egyfajta hídszerepet töltve be.⁶⁵ Ha ezt az anekdota-meghatározást vesszük most alapul, akkor Hermányi a 102. (és a 103.) történetben klasszikus anekdotameselési szituációt ír le: amikor Hermányi provokálta a patrónuscsalád tagját, Toroczkai Péternét azzal, hogy menjen férjhez, Toroczkai Péterné a beszélgetésbeli elakadást – humorosan – egy anekdotával hidalta át. Ebből két dologra következtethetünk: Hermányi gyűjteményében valóban vannak anekdoták, hiszen Toroczkainé története több anekdotafogalomnak is megfelel; másfelől azonban Hermányi nem tudja pontosan megnevezni, hogy mit is hallott, hiszen bizonytalanságában azt írja, hogy „Historiát vagy Példabeszédet” mondtak neki.

Közelebb kerülhetünk Hermányi terminushasználatához, anekdotákhoz való viszonyához, ha megvizsgáljuk, a korpuszban másutt Hermányi használja-e ezeket a kifejezéseket, és ha igen, akkor milyen értelemben. A „historia” Hermányinál alapvetően történetet jelent, és kifejezetten az olyan események elbeszélésekor használja, amelyeket megtörténtként próbál láttatni, tehát igaz történet is egyben. A „példabeszéd” kifejezést Hermányi – az idézettekén kívül – egy esetben, a 189. történetben használja, amelyben a magyar szólások és közmondások eredetéről értekeznek.⁶⁶ Úgy véli, hogy például a *Te sem vagy jobb a Deákné vásznánál* „Magyar Példabeszéd” valamilyen humoros történetből származik, eredete azonban elhomályosult az idők során, és csak a „csattanó” maradt fenn szólás formájában. Ebben az értelemben tehát a példabeszéd a szólást jelenti, amelynek eredete valamilyen példázatszerű történet, ám azt is érdemes hozzátennünk, hogy ezek megtörténtét nem tudjuk hitelesíteni, s ezt Hermányi is érzékeli. A „példabeszéd” végső soron Hermányinál olyan példázatszerű történet (exemplum), amelynek valóságértéke nem hitelesíthető, szemben a „historiával”, amely megtörtént dolog.

Az eddig feldolgozatlan Hermányi-prédikációkorpuszt vizsgálva is találkozunk a valóságérték mentén történő distinkcióval. A legtöbb esetben a fabulát állítja szembe a historiával, előbbi olykor humoros, de lehetséges, hogy kitalált történet, melyből tanulni is lehet. A példabeszéd és a fabula közös említésére egy szöveghelyet találunk: Hermányi egyik prédikációjában megemlíti, hogy „ilyen nevetséges példabeszédet adott elő az imperatornak”, majd a marginálián megjegyzi, hogy „ez a fabula ki-maradhat, nem illy szomorú materiába való”.⁶⁷ Hermányi a fabula és a példabeszéd között teremt ennél a szöveghelynél kapcsolatot, de jól érzékelhető itt is az a különbségtétel, amely már a *Demokritusban* is megállapítható volt a megtörtént, hiteles dolgok és a kevésbé hihető, humoros, komolytalan történetek között.

Ha Hermányi intenciójára vagyunk kíváncsiak, azt vehetjük észre, hogy történeteit mindig próbálja valamiféleképp hitelesíteni, megtörténtségüket bizonyítani (nevek, helyszínek megemlékezésével vagy a hiteles forrás megjelölésével), viszont

65 HAJDU Péter, *Csak egyet, de kétszer: A Mikszáth-próza kérdései*, Bp.–Szeged, Gondolat–Pompeji, 2005 (deKON KÖNYVEK), 191–226, különösen: 217–218.

66 HERMÁNYI DIENES, *Szépprózai munkái, i. m.*, 353.

67 Nagyenyedi Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár, 32. sz. kézirat [*Torockószentgyörgyi prédikációk*], 307.

azokban az esetekben, amikor nem biztos az elbeszélrt történet hihetőségében, azt valamiféleképp jelöli. Így tett a Toroczkai Péternétől hallott történet esetében is: megemlíti, hogy tőle hallotta, bár bizonytalan volt abban, hogy ez „historia” vagy csak „példabeszéd”. Hermányi történeteinek jelentős része megtörtént jelenség, ezt a szerző is érzékelteti a hitelesítő mozzanatokkal. A jövőbeli kutatásnak érdemes lesz elemeznie a történeteket abból a szempontból, hogy rokonságot mutatnak-e más, fiktív történetekkel, vándormotívumokkal, hiszen lehetséges, hogy a hitelesítő mozzanatok bizonyos része éppen azt próbálja elfedni, hogy az elbeszélrt történet csak „példabeszéd” vagy olvasmányélmény.

A *Nagyenyedi Demokritus* esetében láthatjuk, hogy nem vegyes jegyzetelgetésről, hanem koncepció eredményéről van szó. A gyűjtemény szövegszervező eljárásaiban, leírási technikájában rokonságot mutat az emlékirat-irodalommal is, de narratív keretet nem alkalmaz a történetek elbeszéléséhez. Érdemes utolsóként megemlíteni azt is, hogy Hermányi a *Demokritus*-ban felidéz olyan történeteket, amelyeket az *Emlékirat* vagy a *Püspökök élete* már tartalmazott, azonban elbeszélésmódját tekintve ezek humorra hangoltabbak, tehát valamiféleképp az anekdota műfaja felé közelítenek a korpuszon belül.